

MATERIAŁY

IV MIĘDZYNARODOWEJ
NAUKOWI-PRAKTYCZNEJ KONFERENCJI

1–14 lutego 2008 roku

NOWOCZESNYCH NAUKOWYCH OSIĄGNIĘĆ – 2008

Filologiczne nauki

Tym 11

Przemyśl
Nauka i studia
2008

SKIADNIA: STRUKTURA, SEMANTYKA, FUNKCJA

Гришас О.Ю., канд. філол. наук

Київський університет «Східний світ», м. Київ

ЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА «ПРОПОЗИЦІЯ»
В ТЕОРІЇ КОГНІТИВНОГО СИНТАКСИСУ

Декілька десятиліть тому в лінгвістиці вкорінилася тенденція до досліджень цілісності мовно-мислинного процесу та пояснення структури людської свідомості через мовні явища. Незважаючи на відмінності в будові природних мов, для їхніх носіїв притаманна загальнолюдська психологія з єдиними вродженими універсальними в підсвідомості. Мова розвивалась одночасно з людством і відображена в ній картина світу – це класифікація насамперед досвіду життєвих конкретних ситуацій матеріального світу, що проектувалися на пізніше сформований ідеальний світ.

У сучасному синтаксисі увагу дослідників привертає саме семантична інтерпретація речень як мисленнєвого аналогу різноманітних ситуацій та правила перетворень глибинних структур на поверхневі. Як зазначає В.Г.Гак, людина не може самостійно й оригінально осмислювати всі ситуації, що трапляються в її житті. Мовлення завдяки своєму соціальному характеру набуває стереотипів, які визначають певною мірою однаковий спосіб членування реального світу. Стереотипи значно полегшують процес спідкування [Гак В.Г., 1973]. Для позначення сукупності однотипних відношень між об'єктами навколишнього світу в мові вироблено і зафіксовано універсальні структури. Вони дають змогу, з одного боку, впорядкувати певну сукупність фактів у логіко-мислинневі комплекси, а з іншого боку, за схемою універсальних структур будувати мовні конструкції. Тобто універсальна структура є засобом як для мислення (когнітивна функція), так і для мовлення (комунікативна функція). Розрізняють типову й одиничну (денотативну) ситуації. Типова ситуація – це абстракція, узагальнення сукупності одноманітних фактів зі спільними типовими відношеннями. Одинична (денотативна) ситуація відображає конкретний факт, структурований за схемою типової ситуації. Наприклад, ситуація посесивної семантики: **суб'єкт – предикат (створити посесивні відношення) – об'єкт – адресат**, позначаючи абстрактно типові компоненти, у реченні відображає конкретику дійсності: *Батько подарував синові годинник; Президент вручив нагороду спортсменам; Брат віддав борг сестрі*. Типові ситуації як універсальні структури уможливають висловлення кількісно обмеженої сукупності глобальних мовних значень безкінечною множиною повідомлень, які продукує мовець.

Зафіксовану людською свідомістю структуру типової ситуації в лінгвістиці позначають запозиченим з логіки терміном «пропозиція», що був використаний Ч.Філімором для аналізу речення в аспекті розрізнення модального комплексу і позачасового набору відношень між дієсловами та іменами [Філімор Ч., 1981].

Поняття «пропозиція» у лінгвістичних студіях тлумачать неоднаково. Якщо в класичній логіці пропозиція, (логічне судження) – це певна форма думки, яка стверджує чи заперечує щось про предмети дійсності, то символічна логіка визначає це поняття щодо категорій реальності. Тому, незважаючи на інтерпретацію предметних відображень людською свідомістю, пропозицією називають лише відповідну конструкцію, припредикатні місця в якій заповнені конкретними іменами чи термами.

Для синтаксису термін «пропозиція» став необхідним для позначення того спільного, що є між внутрішньомовними перифразами речення. Пропозиція постає як клас ситуацій з узагальненою схемою відношень між предикатом і аргументами поза конкретною співвіднесеністю з місцем та часом, що є логічною основою семантичної структури речення. На мовному рівні пропозицію може виражати предикативна одиниця – речення (первинний спосіб вираження) і не-предикативна конструкція (вторинний спосіб вираження) – частина ускладненого простого речення: дісприслівникова, дісприкметникова, інфінітивна, прикметникова або іменникова конструкції.

У сучасному мовознавстві наявні деякі розбіжності у кваліфікації пропозиції та її предиката. В україністиці пропозицію визначають як стабільне семантичне ядро речення, що відображає структуру ситуації, події. Це семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення і похідних від речення конструкцій. Інакше – це об'єктивний, позбавлений супровідних суб'єктивних значень і граматичної своєрідності формально організованої конструкції зміст речення, що відображає структуру ситуації. В основу класифікації пропозицій покладено семантичну і валентну природу предиката, зумовлену належністю предикатного знака до певного лексико-граматичного класу слів [Вихованець Р.І., 1993]. Російські дослідники пропозицію ототожнюють із логіко-семантичними відношеннями, пов'язаними зі способами мислення про світ і водночас причетними до граматичної будови мови та потрактовують її як концептуальну модель ситуації, що є типовою та узагальненою схемою відношень між предикатом і аргументами [Арутюнова Н.Д., 1976; Степанов Ю.С., 1980]. Відмінність у кваліфікації зазначених понять полягає у тому, що українські мовознавці структуру і тип пропозиції визначають за структурою речення та валентною потенцією і лексичним значенням предикатного слова, а російські – за структурою концептуальної моделі типової ситуації, виразником якої є логіко-семантичний предикат.

Сучасне системне дослідження речення враховує обидва аспекти вивчення предиката: логіко-мисленнєвий (власне-семантичний) та вербальний (семантико-синтаксичний). Вибір певної пропозиційної схеми – виразника логіко-

мисленнєвого змісту – залежить від суб'єктивного сприйняття мовцем реальії навколишнього світу та комунікативної настанови мовця актуалізувати той чи той компонент ситуації, що зумовлено бінарним принципом побудови речення. Відповідно **пропозиція** може бути вигадана як узагальнений абстрактний концепт, готова конструкція, створена мовою за тривалий період її розвитку для осмислення дійсності й висловлення думок, яку обирає мовець із деякої сукупності концептуальних моделей, відображаючи зміст денотативної ситуації.

Абстрактні концептуальні моделі – пропозиції (типові ситуації), створені для відображення матеріально-предметного світу, використовують і в описі інтелектуальної, духовної та суспільної діяльності людини. Наприклад, ситуація переміщення, позначена дієсловом *перестрибувати*, що відображає дію матеріального світу, близька до ситуації з дією нематеріального плану, пор.: *Горобець перестрибує з гілки на гілку* і *Промовець перестрибує з думки на думку*; *Очі перестрибують з предмета на предмет*.

Для типових ситуацій, створених на узагальненні фактів фізичного світу, характерне широке використання у мовленні з чіткою диференціацією їхніх ознак. Матеріальній сфері властива систематизованість ситуацій: мовний опис оперує словами-поняттями, класифікованими за типовими ознаками і згрупованими певним чином. Узагальнення ж фактів і відношень інтелектуально-духовного, соціального світу та виділення типових ситуацій потребує окремих досліджень. Інформаційну сферу відображає значна кількість слів, що мають індивідуальну семантику, яку важко класифікувати. Так, **боротися** означає *тривалий процес двобою з кимось, чимось, що в суспільній сфері має обов'язкову мету* (з ким/чим; проти кого/чого; за що); **застосовувати** – *використовувати що-небудь, запроваджувати* (що; в чому/до чого); **прицінюватися** – *визначати, зважувати якості кого-, чого-небудь з певною метою* (до чо-го/кого); **цуратися** – *триматися осторонь, уникати когось, чогось як предметного об'єкта, так і абстрактного поняття* (кого/чого). Тобто кожна лексема передбачає наявність різних контекстних партнерів, а зміст найповніше розкривається безпосередньо в тексті.